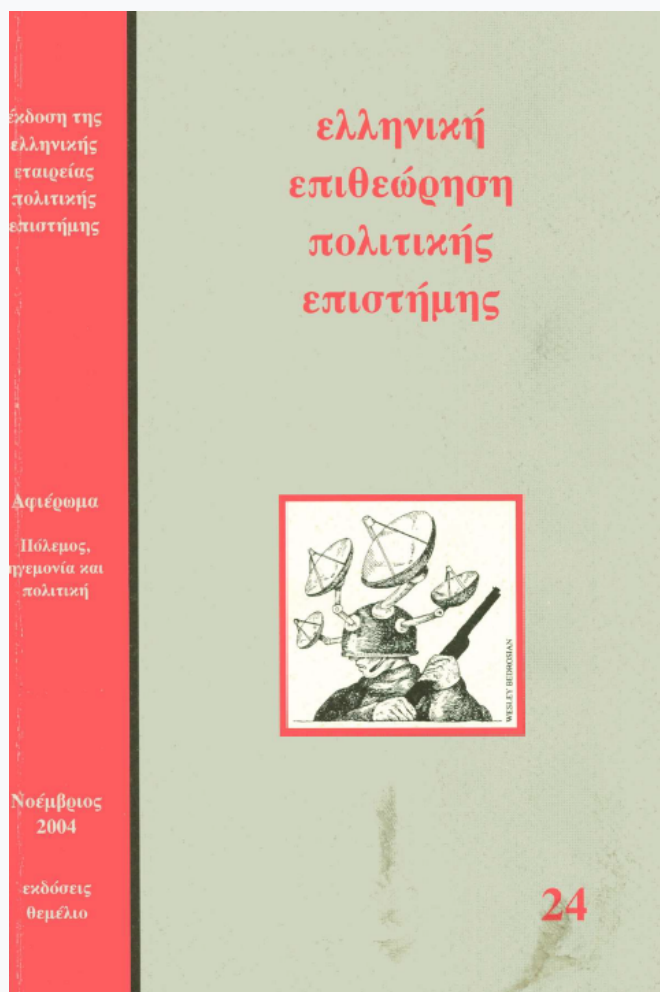

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 24, Αρ. 1 (2004)

Αφιέρωμα: Πόλεμος, ηγεμονία και πολιτική

Το δίλημμα του κυρίαρχου και οι φόβοι των υπολοίπων. Η προβληματική και η προβληματικότητα της αμερικανικής ηγεμονίας

Γιάννης Βοϋλγαρης

doi: [10.12681/hpsa.14721](https://doi.org/10.12681/hpsa.14721)

Copyright © 2017, Γιάννης Βοϋλγαρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βοϋλγαρης Γ. (2017). Το δίλημμα του κυρίαρχου και οι φόβοι των υπολοίπων. Η προβληματική και η προβληματικότητα της αμερικανικής ηγεμονίας. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 24(1), 84–104. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14721>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ*

ΤΟ ΔΙΛΗΜΜΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΙΠΩΝ.

Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

Στο άρθρο ανασκοπούνται οι τρεις διακριτές φάσεις που κλιμάκωσαν τη σχέση των ΗΠΑ με τον υπόλοιπο κόσμο κατά την τελευταία 30ετία. Πάνω σε αυτόν τον καμβά, τοποθετείται η προβληματική για την «αμερικανική ηγεμονία» και οι απόψεις που αντιπαρατέθηκαν στο διάστημα αυτό. Προτείνω ένα πλέγμα αναλυτικών πορισμάτων που θεωρώ ότι προκύπτουν, κυρίως, από τη γκραμσκιανής έμπνευσης θεωρία του R.W. Cox για τον σχηματισμό ηγεμονικών διεθνών τάξεων και από τις αναλύσεις του R. Gilpin για την πολιτική οικονομία των διεθνών σχέσεων της περιόδου που εδώ εξετάζουμε. Τα πορίσματα αυτά προσφέρουν χρήσιμες διασαφηνίσεις των όρων του προβλήματος και των προϋποθέσεων της ηγεμονίας. Βάσει αυτών, υποστηρίζω την άποψη που βλέπει στις ΗΠΑ την «απαραίτητη» αλλά όχι ηγεμονική δύναμη, και που θεωρεί ότι το σημερινό διεθνές σύστημα διέρχεται μια συγκρουσιακή φάση ακριβώς λόγω της αντίφασης που βιώνει η Αμερική. Είναι μεγάλη για να είναι ίση, αλλά μικρή για να είναι ηγεμόνας.

1. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΙΑΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ

Το σκοτεινό τοπίο της διεθνούς πολιτικής μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, την κρίση και τον πόλεμο του Ιράκ, έδωσε δραματική τροπή στην πολιτική-επιστημονική συζήτηση που διεξάγεται εδώ και τρεις περίπου δεκαετίες για τον ρόλο και το βάρος των ΗΠΑ στο σύστημα των διεθνών σχέσεων. Στην καρδιά της συζήτησης βρίσκεται το ερώτημα κατά πόσον οι ΗΠΑ

* Ο Γιάννης Βούλγαρης είναι πολιτικός επιστήμονας – ερευνητής στο Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

συνεχίζουν να έχουν και να ασκούν τον ρόλο ηγεμονικής δύναμης στο διεθνές σύστημα όπως συνέβαινε στη μεταπολεμική περίοδο ή αν η ηγεμονία τους κινείται σταθερά, εδώ και καιρό, σε φθίνουσα τροχιά. Η πολιτική-ιδεολογική διάσταση του θέματος είναι προφανής, όπως επίσης και οι συνεπαγωγές σε επίπεδο στρατηγικής δράσης κρατών, πολιτικών ηγεσιών και συλλογικών υποκειμένων. Γι' αυτό, συχνά, ο αναλυτικός λόγος εμπλέκεται με τον ιδεολογικό-στρατηγικό, προκαλώντας σύγχυση. Οι απαντήσεις, ωστόσο, στο ερώτημα δεν στοιχίζονται ανάλογα με την πολιτική τοποθέτηση των συγγραφέων ή των αναλυτών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μεγαλύτερη κατάφαση στην αμερικανική ισχύ και η υιοθέτηση των όρων «αυτοκρατορία», «παντοκρατορία», «πλανητάρχης», κλπ. έγινε κυρίως από τους πολιτικούς αντιπάλους και από τις επιστημονικές αναλύσεις που θέλουν να στηρίξουν θεωρητικά μια εναλλακτική πολιτική δράση. Και ο χαρακτηρισμός αυτός έγινε του συρμού μετά το τέλος του διπολισμού και τη διάλυση της ΕΣΣΔ.

Επιπλέον, η σχετική συζήτηση επηρεάστηκε και επηρεάζεται από τις διακυμάνσεις της πολιτικής-οικονομικής συγκυρίας τόσο των ΗΠΑ όσο και των εκάστοτε θεωρουμένων «ανταγωνιστών». Η συγκυρία επηρεάζει και τις επιστημονικές αναλύσεις, παρότι, συχνά, επικαλούνται και χρησιμοποιούν μακροϊστορικά στοιχεία. Το γεγονός είναι φυσικό τόσο από πολιτική όσο και από επιστημολογική άποψη. Επισημαίνει, όμως, την ανάγκη καλύτερης αποσαφήνισης των προϋποθέσεων και του αναλυτικού πλαισίου, έτσι ώστε να ορίζεται ακριβέστερα το πρόβλημα και να τοποθετούνται στο ίδιο επίπεδο οι αντιπαρατιθέμενες θέσεις.

Τα προηγούμενα χαρακτηριστικά της πολιτικής-επιστημονικής συζήτησης καθορίζουν το περιεχόμενο του παρόντος άρθρου. Αρχικά, παρουσιάζεται μια ανασκόπηση των τριών διακριτών φάσεων που κλιμάκωσαν τη σχέση των ΗΠΑ με τον υπόλοιπο κόσμο κατά την τελευταία 30ετία, αναδεικνύοντας τα τρία δομικά στοιχεία, τις τρεις «μήτρες» που διαμορφώνουν το πολιτικό-στρατηγικό πλαίσιο του προβλήματος και καθορίζουν τη δυναμική εξέλιξή του. Πάνω σε αυτόν τον καμβά τοποθετούνται οι απόψεις που αντιπαρατέθηκαν σε κάθε φάση για το παρόν και το μέλλον της αμερικανικής ηγεμονίας. Τέλος, διατυπώνω ένα πλέγμα αναλυτικών κριτηρίων που πιστεύω ότι μπορούν να βοηθήσουν στη διασάφηση των όρων του προβλήματος και της συζήτησης. Θεωρώ ότι τα κριτήρια αυτά προκύπτουν σαν πορίσματα κυρίως από τη γραμμο-

νής έμπνευσης θεωρία του R.W. Cox για τους σχηματισμούς ηγεμονικών διεθνών τάξεων και από τις αναλύσεις του R. Gilpin για την πολιτική οικονομία των διεθνών σχέσεων της περιόδου που εξετάζουμε (θεωρώ, επίσης, ότι μέσα σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να τοποθετηθεί εύκολα και χωρίς αντιφάσεις η φιλελεύθερη οπτική των R.O. Keohane και J.S. Nye για την «πυκνή αλληλεξάρτηση» και τη σημασία των «διεθνών καθεστώτων» στον σημερινό κόσμο). Τόσο η αναδρομή στην εξέλιξη του ζητήματος όσο και τα αναλυτικά πορίσματα που προκύπτουν ενισχύουν την εκτίμηση ότι οι ΗΠΑ θα πρέπει να θεωρηθούν κυρίαρχη αλλά όχι ηγεμονική δύναμη και ότι το σημερινό διεθνές σύστημα διέχεται μια συγκρουσιακή φάση που έχει στο επίκεντρό του την αντίφαση και το δίλημμα της Αμερικής: μεγάλη για να είναι ίση, μικρή για να είναι ηγεμόνας.

2. Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΑ

Σε πείσμα των πρόσφατων μυθοποιήσεων της αμερικανικής «αυτοκρατορίας», το μεγαλύτερο μέρος της τελευταίας τριακονταετίας καλύφθηκε από τις συζητήσεις και τις διχογνωμίες για το μέγεθος και το αντιστρεπτό ή αναντίστρεπτο της παρακμής της ηγεμονίας των ΗΠΑ. Άμεσα ενδιαφερόμενοι, οι αμερικανοί πολιτικοί και επιστήμονες πρωτοστάτησαν, όπως ήταν φυσικό, στις αντιπαραθέσεις. Στον ακαδημαϊκό κόσμο και στα επιτελεία των ΗΠΑ, τα ερωτήματα και τα διλήμματα πρωτοτέθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Τότε τέλειωσε η Pax Americana, η αναμφισβήτητη και πλήρης ηγεμονία των ΗΠΑ στον «ελεύθερο κόσμο», η οποία είχε προκύψει σχεδόν «από τα πράγματα», καθόσον η λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου άφησε κατεστραμμένες όλες τις άλλες μεγάλες δυνάμεις. Τα εναύσματα για τις αμφιβολίες και τις αμφισβητήσεις της ηγεμονίας δόθηκαν από τα συγκλονιστικά γεγονότα που συνέβησαν τόσο στο γεωπολιτικό όσο και στο οικονομικό επίπεδο. Πράγματι, η δεκαετία του 1970 υπήρξε ταπεινωτική για τις ΗΠΑ. Στο στρατιωτικό και γεωπολιτικό επίπεδο γνώρισαν την ήττα στο Βιετνάμ. Λίγο αργότερα, η ισλαμική επανάσταση στο Ιράν ανέτρεψε την κατάσταση στην περιοχή των πετρελαίων. Παράλληλα, η Σοβιετική Ένωση πέτυχε να εξισορροπήσει σχεδόν την πυρηνική ισχύ του αντιπάλου. Περισσότερο μακροπρόθεσμες, όμως, θα απο-

δειχτούν οι εξελίξεις στο επίπεδο της διεθνούς οικονομίας και των οικονομικών συσχετισμών, όπου επήλθε η «επιστροφή των ηττημένων» του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, της Γερμανίας και της Ιαπωνίας. Από τότε και για δύο περίπου δεκαετίες, η γεωπολιτική-στρατιωτική αντιπαράθεση συνέχισε διεξάγεται μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ, αλλά ο ουσιαστικός διεθνής οικονομικός ανταγωνισμός διαδραματιζόταν μεταξύ των ΗΠΑ, της Γερμανίας και της Ιαπωνίας. Τότε σχηματίστηκε ανάγλυφα η γνωστή «τριάδα», τα τρία μεγάλα δυτικά οικονομικά μπλοκ, που αποτελούν ταυτόχρονα τρία διαφορετικά μοντέλα καπιταλισμού, τρεις διαφορετικούς τρόπους ρύθμισης των σχέσεων κράτους-καπιταλισμού-κοινωνίας πολιτών. Από τότε, τα τρία κράτη (ή οι τρεις περιφέρειες) θα λειτουργούν σαν σύμμαχοι-αντίπαλοι, αναζητώντας τρόπους συντονισμού των οικονομικών πολιτικών τους στο όνομα του κοινού συμφέροντος και αποτυγχάνοντας να το κατορθώσουν λόγω της πρόταξης του εθνικού συμφέροντος. Η αποτυχία δεν εξέφραζε μια «εγωϊστική» εθνική επιλογή των ενδιαφερομένων, γιατί, σε μεγάλο βαθμό, προέκυπτε από τα αποκλίνοντα συμφέροντα που δημιουργούσαν τα διαφορετικά μοντέλα καπιταλισμού, οι διαφορετικές εθνικές δομές των τριών χωρών. Η επίσημη αποδέσμευση του δολαρίου από τον χρυσό το 1971, που επικύρωσε το τέλος του μεταπολεμικού συστήματος του Bretton Woods, ήταν πολλαπλά συμβολική. Το νόμισμα της «Αυτοκρατορίας» επανεθνικοποιήθηκε για να χρησιμοποιηθεί σαν οικονομικό όπλο κατά των συμμάχων-αντιπάλων. Σε κάθε περίπτωση, μπορούμε να πούμε ότι τότε σχηματίστηκε η *πρώτη μήτρα* του σημερινού παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, η οποία επηρέασε καθοριστικά και συνεχίζει να επηρεάζει τη διαλεκτική μεταξύ παγκοσμιοποίησης και περιφερειοποίησης των ελεύθερων ανταλλαγών ή το νέο θεσμικό καθεστώς που θα ρυθμίσει τη διεθνοποίηση/παγκοσμιοποίηση. Από τότε, η ιστορία μπορεί να διαβαστεί και από την οπτική των προσπαθειών της Αμερικής να συγκρατήσει τις απώλειες, να ανακτήσει το χαμένο έδαφος, να στριμώξει τους «αντιπάλους», να χρησιμοποιήσει την ισχύ της «εγωιστικά» εναντίον των φίλων, απαιτώντας «φόρο υποτέλειας» σε διάφορες μορφές και στιγμές. Αν θέλουμε να καταφύγουμε στη γραμμισιανή ορολογία, η ηγεμονία έγινε περισσότερο απλή άσκηση της ισχύος που συναντούσε όλο και περισσότερο τις αντιστάσεις των συμμάχων.

Το σοκ της δεκαετίας του 1970 αποτέλεσε τη βάση εκκίνησης και

επιτυχίας της «νεοσυντηρητικής επανάστασης» της δεκαετίας του 1980, η οποία είχε ακριβώς ως επίκεντρο τις ΗΠΑ και τη Βρετανία. Το έδαφος εκεί ήταν κατάλληλο όχι μόνο λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του αγγλοσαξονικού καπιταλιστικού μοντέλου, αλλά γιατί αφορούσε τις δύο χώρες που στη μεταπολεμική περίοδο είχαν χάσει έδαφος έναντι των συμμάχων-ανταγωνιστών. Η ανάκτηση της προηγούμενης υπεροχής και η αποκατάσταση του εθνικού γοήτρου ήταν βασικές συνιστώσες του πολιτικού προγράμματος τόσο του Ρέιγκαν όσο και της Θάτσερ. *America is back!* ήταν το εύλωτο σύνθημα του τότε αμερικανού προέδρου. Ο «ρεϊγκανισμός» υπήρξε ένα σύνθετο φαινόμενο. Για τις περιορισμένες ανάγκες του άρθρου, χρειάζεται να θυμηθούμε ότι στο γεωπολιτικό επίπεδο, πέρα από έναν ακτιβισμό μικροεπεμβάσεων, επέβαλε αρχικά ένα νέο κλίμα ψυχρού πολέμου και επανεξοπλισμών μέχρις ότου οι εξελίξεις στην ΕΣΣΔ με την άνοδο του Μ. Γκορμπατσώφ να οδηγήσουν στην ύφεση και τον διάλογο. Ο «πόλεμος των άστρων» αποτέλεσε την αιχμή της επανεξοπλιστικής πρόκλησης που απηύθυναν οι ΗΠΑ στην ΕΣΣΔ, αλλά εμμέσως και στους συμμάχους-ανταγωνιστές. Οι συνέπειες στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής έρχονταν σε αντίθεση με τη διακηρυγμένη πρόθεση περιορισμού των κρατικών δαπανών. Αντίθετα, καθιέρωναν έναν οιονεί στρατιωτικό κεϋνσιανισμό, που περιορίζει πόρους από τα κοινωνικά προγράμματα και αύξανε τις αμυντικές δαπάνες ιδίως υψηλής τεχνολογίας. Επίσης, άλλαξε η φιλοσοφία της εμπορικής πολιτικής με τον υπόλοιπο κόσμο. Σε πείσμα της φιλελευθεροποίησης «*επί Ρέιγκαν 1981-1989 η Αμερική ακολούθησε μια επαρχιώτικη και εθνικιστική εξωτερική οικονομική πολιτική που επέφερε μια στροφή από την πολυμερή στη διαφορετικών μορφών (multitrack) εμπορική πολιτική*».¹ Το κράμα της ρεϊγκανικής πολιτικής δεν αποκατέστησε το αίσθημα της οικονομικής υγείας που είχε ανάγκη η Αμερική. Παρά το αρχικό οικονομικό «μπουμ», γρήγορα έγιναν φανερές οι αδυναμίες οι οποίες οξύνθηκαν μετά το χρηματιστηριακό κραχ του 1987 και την ύφεση στα τέλη της δεκαετίας 1980. Τότε πράγματι, διαμορφώθηκε η *δεύτερη μήτρα* του σημερινού διεθνούς οικονομικού και πολιτικού προβλήματος. Η υπερχρέωση και η ελλειμματικότητα της Αμερικής που έγινε ένας *sui generis* κεϋνσιανός

1. R. Gilpin, *The Challenge of Global Capitalism in the 21st Century*, Princeton University Press, Princeton 2000, σ. 227 (Multitrack εμπορική πολιτική σημαίνει ότι κατά περίπτωση μπορεί να είναι μονομερής, πολυμερής, περιφερειακή...).

βηματοδότης της παγκόσμιας οικονομίας: δημιουργός ζήτησης από τη μία, και συλλογέας των αποταμιεύσεων και των κεφαλαίων του υπόλοιπου κόσμου, από την άλλη.² Η νέα θέση των ΗΠΑ προσέδωσε ορισμένα στοιχεία λειτουργικότητας στην παγκόσμια οικονομία και συμπληρωματικότητα μεταξύ των κύριων οικονομικών δυνάμεων (ιδίως ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Ιαπωνία), αλλά, ταυτόχρονα, εισήγαγε αστάθεια και πρόσθετες αιτίες τριβών. Η σημαντικότερη ήταν, ασφαλώς, η κρίση του δημόσιου χρέους που έπληξε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου και βασάνισε τους λαούς τους. Εξάλλου, η ικανότητα των ΗΠΑ να λειτουργούν σαν κένσισανός τροφοδότης της παγκόσμιας ζήτησης αντιμετώπιζε πλέον το φράγμα του εθνικού ισοζυγίου πληρωμών, δεδομένου ότι το δολάριο είχε χάσει την απόλυτη κυριαρχία του και την απόλυτη σταθερότά του. Στις ίδιες τις ΗΠΑ, οι ανησυχίες εστιάστηκαν στη σημειούμενη μείωση της βιομηχανικής ισχύος –ο όρος αποβιομηχάνιση γνώρισε ευρεία χρήση– στην απώλεια ανταγωνιστικότητας έναντι της ανθούσας τότε Ιαπωνίας, γεγονός που αποτυπωνόταν στο σημαντικό εμπορικό έλλειμμα έναντι αυτής· στον οικονομικό και πολιτικό ανταγωνισμό που προοπτικά θα δημιουργούσε η αργή αλλά σταθερή περιφερειακή οργάνωση της Ευρώπης· στην πίεση που δημιουργούσε η διαρκώς αυξανόμενη βαρύτητα των οικονομιών της Ν.Α. Ασίας. Οι ανησυχίες αυτές συνυπήρχαν με την αίσθηση υπεροχής που έδινε η ηγεμονική οικονομικο-στρατιωτική αντιπρόθεση και η επικράτηση έναντι της ΕΣΣΔ, όπως επίσης και η διάχυση του νεοφιλελεύθερου-νεοσυντηρητικού ιδεολογικού κλίματος.

Η αντιφατικότητα εκφράστηκε στη αντιπαράθεση που σημειώθηκε στον επιστημονικό και πολιτικό χώρο μεταξύ των *declinists* και των *renewalists*: μεταξύ εκείνων που διαπίστωναν ή προειδοποιούσαν για την παρακμή της αμερικανικής ηγεμονίας και των αντιθέτων, που θεωρούσαν ότι οι ΗΠΑ είχαν όλες τις δυνατότητες να αποκαταστήσουν την κλονισμένη ισχύ τους ξεπερνώντας πρόσκαιρες δυσκολίες και προβαίνοντας στις αναγκαίες αναπροσαρμογές. Αναμφισβήτητες βιβλιογραφικές αναφορές αυτής της αντιπαράθεσης είναι, ασφαλώς, ο P. Kennedy, ο οποίος προειδοποιούσε ότι το κόστος που κατέβαλαν οι ΗΠΑ προσπαθώντας να διατη-

2. Η αλλαγή ήταν τέτοια που έκανε τον γνωστό αμερικανό οικονομολόγο L. Thurow να προτείνει για τον πρόεδρο Ρέιγκαν το επιθανάτιο επίγραμμα «ενθάδε κείται ο πολιτικός που μετέτρεψε, με πρωτοφανή ταχύτητα, μια μεγάλη χώρα από πιστώτρια σε χρεώστρια».

ρήσουν την ηγεμονία τους είχε τα χαρακτηριστικά της οικονομικής υπερέντασης (overstretch) και ότι το φαινόμενο αυτό προηγήθηκε και προκάλεσε την πτώση των αυτοκρατοριών στην ιστορία.³ Παράλληλα, εκδηλώθηκε η αγωνία και οι αναλύσεις για τον κίνδυνο να υποχωρήσει σταθερά και μακροχρόνια η ανταγωνιστικότητα των ΗΠΑ έναντι της Ιαπωνίας και της Ευρώπης. Εύγλωττος και διάσημος τίτλος της περιόδου, το 1992 για την ακρίβεια, ήταν π.χ. του L. Thurow «Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος μεταξύ Ιαπωνίας, Ευρώπης και Αμερικής».⁴ Επιπλέον, οι θεωρητικοί της «ηγεμονικής σταθερότητας» στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, ανίχνευαν ήδη τις συνέπειες και τα πιθανά σενάρια μετά το τέλος της ηγεμονίας της μεταπολεμικής Pax Americana.⁵ Εξίσου «διάσημες» ήταν οι απόψεις που βρέθηκαν στον αντίποδα. Ο J. Nye υποστήριξε ότι οι ΗΠΑ διατηρούσαν τη θέση τους λόγω της ακαταμάχητης «ήπιας δύναμης» (soft power) η οποία, στο σύγχρονο σύστημα της διεθνούς αλληλεξάρτησης, έχει μεγαλύτερη σημασία από τη στεγνή στρατιωτική ισχύ και τη μεμονωμένη εθνική οικονομία.⁶ Εξάλλου, ο S.P. Huntington υποστήριξε ότι οι ΗΠΑ περνούσαν απλώς μια περίοδο αναπροσαρμογής, ότι αντιμετώπιζαν πρόσκαιρες δυσκολίες λόγω της δημοσιονομικής πολιτικής της κυβέρνησης Ρέιγκαν, αλλά η ανανέωση της ηγεμονίας τους δεν θα αργούσε να επιτευχθεί λόγω των εσωτερικών αρετών του αμερικανικού συστήματος: «την ανοιχτή οικονομία, κοινωνία και πολιτική» και «τους μηχανισμούς ανανέωσης που διαθέτει: ανταγωνισμό, κινητικότητα και μετανάστευση».⁷

Εξίσου αμφιλεγόμενα ήταν τα πράγματα, κατά τη δεκαετία του 1980, και σε άλλο επίπεδο, εκείνο που αφορούσε στον ιδιαίτερο τύπο καπιταλισμού, στο ιδιαίτερο καθεστώς ρύθμισης των σχέσεων κράτος, αγοράς και κοινωνίας. Παρά τη μεγάλη ιδεολογική επίδραση που άσκησαν, στην αρχή, ο ρεϊγκανισμός και ο θατσερι-

3. P. Kennedy, *The Rise and the Fall of the Great Powers*, Random House, Νέα Υόρκη 1987.

4. L. Thurow, *Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος μεταξύ Ιαπωνίας, Ευρώπης και Αμερικής*, μτφρ.: Α. Σοκοδήμος, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1995.

5. Βλ., κυρίως, R.O. Keohane, *After Hegemony*, Princeton University Press, 1984, και R. Gilpin, *Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων*, μτφρ.: Ν. Σταματάκης, Gutenberg, Αθήνα 1995.

6. J.S. Nye, *Bound to Lead*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1990.

7. S.P. Huntington, «The U.S. – Decline or Renewal?», *Foreign Affairs*, τόμ. 67, τχ. 2, χειμώνας 1988-89, σ. 89.

σμός, οι ΗΠΑ θεωρούνταν ένας από τους υπάρχοντες τύπους και όχι παράδειγμα προς μίμηση. Τα προτερήματα που εκθείαζε ο Huntington, καταγράφονταν μαζί με τα μεγάλα ελαττώματα. Άλλωστε, η θεαματική ανάπτυξη της Ιαπωνίας και της Γερμανίας δεν μπορούσε παρά να προσδώσει κύρος στο αποκληθέν «ρηνανικό μοντέλο» καπιταλισμού το οποίο είχε αποδειχτεί, εξίσου αν όχι περισσότερο, δυναμικό πέρα από κοινωνικό.⁸ Κοντολογίς, οι ΗΠΑ βγήκαν από τη ρεϊγκανική «επανάσταση» και μπήκαν στη δεκαετία του 1990 χωρίς να έχουν αποκαταστήσει τη μεταπολεμική τους ηγεμονία, ούτε να εμπνέουν την αίσθηση «αυτοκρατορίας» που, λίγα χρόνια αργότερα, θα τους αποδίδονταν.

3. Η ΜΟΝΑΧΙΚΗ ΥΠΕΡΔΥΝΑΜΗ

Όπως ήταν φυσικό, το πλαίσιο και το περιεχόμενο της συζήτησης-αντιπαράθεσης, άλλαξε δραστικά, μαζί με την αλλαγή της «δομής του κόσμου» και την έναρξη της «νέας εποχής» που επήλθε με το τέλος της ΕΣΣΔ και του διπολισμού. Οι αναλύσεις και οι υποθέσεις για την ηγεμονία των ΗΠΑ και τη σχέση τους με τον υπόλοιπο κόσμο εντάχθηκαν στους ευρύτερους προβληματισμούς για το «πνεύμα» της νέας εποχής, για τη γεωπολιτική και τις νέες απειλές, το μέλλον των παλιών συμμαχιών και των νέων διαιρετικών τομών, τη διαχείριση της αλληλεξάρτησης. Το νέο πλαίσιο δεν αφορούσε μόνον στις ΗΠΑ. Οι αλλαγές που συνέβησαν στην Ευρώπη ήταν ταχύτατες και κοσμοϊστορικές, αν θυμηθούμε την ένωση των δύο Γερμανιών και την παράλληλη γαλλογερμανική συμφωνία που έδωσε την εκκίνηση για το μεγάλο άλμα στο ευρώ μέσω της Συνθήκης του Maastricht.

Οι προβληματισμοί, οι αναθεωρήσεις και οι πολιτικές για τον μεταδιπολικό κόσμο κατά τη δεκαετία του 1990, προχώρησαν διαστακτικά, αμείχανα περνώντας μέσα από αντικρουόμενες υποθέσεις και στροφές. Ορισμένοι «διάσημοι» τίτλοι, ανεξαρτήτως της επιστημονικής τους αξίας, έγιναν και πάλι σύμβολα των διαφορετικών απόψεων. Καταρχάς, ως προς το «πνεύμα της νέας εποχής». Κατά τον F. Fukuyama θα ήταν ειρηνικό και ομοιογενές για τον α-

8. Βλ., κυρίως, M. Albert, *Καπιταλισμός εναντίον καπιταλισμού*, μτφρ.: Τζ. Γαβαλάκη, Γαλαίος, Αθήνα 1993, και G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

ναπτυγμένο κόσμο, καθώς η φιλελεύθερη δημοκρατία είχε πια διακαιωθεί και, έτσι, έκλεινε οριστικά τον ιστορικό ορίζοντα. Οι συγκρούσεις θα συνεχίζονταν στον καθυστερημένο κόσμο, ενόσω ο εθνικισμός και ο φονταμενταλισμός θα εμπόδιζαν την εξάπλωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας, χωρίς όμως αυτό να θέτει σε κίνδυνο την κατάσταση των προηγμένων χωρών. Για τον S. Huntington αντίθετα, το μέλλον προβλεπόταν συγκρουσιακό καθώς, στη θέση των αντιπαρατιθέμενων ιδεολογιών του 20ού αιώνα, υπεισέρχονταν οι συγκρούσεις των οκτώ πολιτισμών του πλανήτη.⁹ Από γεωπολιτική άποψη, ο μεταδιπολικός κόσμος συνεπαγόταν νέες προκλήσεις. Η Αμερική είχε κερδίσει τον Ψυχρό Πόλεμο, προέβαλε ως η μόνη υπερδύναμη, βρισκόταν όμως αντιμέτωπη με νέου τύπου απειλές οι οποίες δεν πηγαίζαν από ανταγωνιστικές μεγάλες κρατικές δυνάμεις, αλλά από «ιδιωτικές», όπως η τρομοκρατία, ή φαινομενικά ασημαντες, όπως τα «κράτη-παρίες». Από την άλλη, είχε να αντιμετωπίσει νέες καταστάσεις που παρέπεμπαν στο παραδοσιακό γεωπολιτικό και γεωοικονομικό παιχνίδι. Οι απόψεις και οι αναλύσεις για τις νέες καταστάσεις και τους ενδεχόμενους κινδύνους διέφεραν. Για τον S. Huntington¹⁰ ο μελλοντικός κίνδυνος για τις ΗΠΑ θα μπορούσε να προέλθει από την ενδεχόμενη σύγκλιση της αναδυόμενης Κίνας με τον φονταμενταλιστικό Ισλάμ. Για τον R. Gilpin,¹¹ οι ΗΠΑ μαζί με την παγκόσμια φιλελεύθερη οικονομία, μπορεί να κινδυνεύσουν από την επανεμφάνιση των οικονομικών εθνικισμών με τη μορφή σχηματισμού περιφερειακών συνασπισμών που θα εφαρμόσουν προστατευτική πολιτική. Όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική, η αντιπαράθεση αποκρυσταλλώθηκε μεταξύ των υποστηρικτών της βαθμιαίας απόσυρσης των ΗΠΑ από τα καθήκοντα που είχαν αναλάβει σε παγκόσμιο επίπεδο επί Ψυχρού Πολέμου (isolationists) και των υποστηρικτών της συνέχισης ανάληψης των διεθνών υποχρεώσεων (internationalists), ενώ παράλληλα επωασζόταν η μιλιταριστική αντίληψη της Δεξιάς που αναδύθηκε στο φως με τον νεότερο Μπους.

Πάντως, η συγκεκριμένη πολιτική προχώρησε, όπως ήταν φυσικό, περισσότερο ψηλαφητά και χωρίς καθαρές ταμπέλες. Στο πρώ-

9. F. Fukuyama, *Το τέλος της Ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος*, μτφρ.: Α. Φακαστέλης, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1993. S.P. Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, Terzo Books, Αθήνα 2001/1996.

10. S.P. Huntington, «The U.S. – Decline or Renewal?», ό.π.

11. R. Gilpin, *The Challenge of Global Capitalism...*, ό.π.

το μισό της δεκαετίας του 1990, τόσο ο Μπους ο πρεσβύτερος όσο και ο Κλίντον, φαίνεται να κινήθηκαν περισσότερο σε έναν τρόπο διαχείρισης του νέου κόσμου σύμφωνα με τον οποίο οι ΗΠΑ θα είχαν τον βαρύνοντα λόγο αλλά θα εξασφάλιζαν τη στενή συνεργασία των δυτικών συμμάχων ρυμουλκώνοντας, επίσης, και τη Ρωσία. Η διαχείριση των πολέμων του Κόλπου το 1991, της Σομαλίας το 1994, της Βοσνίας το 1994, αλλά ακόμη και του Κοσόβου το 1999, εξέφρασαν την αρχική αυτή επιλογή, αναδεικνύοντας, ταυτόχρονα, τη βαθμιαία εσωτερική μετατόπιση προς μονομερέστερη λογική. Στη διεθνή οικονομική πολιτική, επίσης, το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 χαρακτηρίστηκε από τη συνέχεια παρά την αλλαγή. Οι κυβερνήσεις Μπους (πρεσβύτερου) και Κλίντον αφιέρωσαν το μεγαλύτερο μέρος των προσπαθειών τους στην εμπορική σύγκρουση με την Ιαπωνία, επιδιώκοντας να της επιβάλουν μέτρα εξισορρόπησης των διμερών εμπορικών ανταλλαγών. Η ουσιαστική στροφή έγινε στα μέσα της δεκαετίας και, συγκεκριμένα, μετά την οικονομικο-κοινωνική κατάρρευση της Ρωσίας επί προεδρίας Γέλτσιν.¹² Τότε οριστικοποιήθηκε η νέα εποχή που είχε ανοίξει μετά το τέλος της ΕΣΣΔ και πλάστηκε η *τρίτη μήτρα* του σημερινού διεθνούς σκηνικού, στο μέτρο που η Αμερική έμεινε μόνη, με μια ασύγκριτη στρατιωτική υπεροπλία και σε μεγάλη πια απόσταση από τον δεύτερο. Παρεπόμενο της εξέλιξης ήταν τα ερωτηματικά ως προς τη βαρύτητα και τη συνοχή της οντότητας που λέγεται «Δύση» μέσα στο νέο πλαίσιο ισχύος, με προεξάρχον πρόβλημα τη σχέση των ΗΠΑ με την Ευρώπη. Η κυβέρνηση Κλίντον, χονδρικά από το 1995, επιχείρησε να βρει μια ισορροπία που θα διατηρούσε τη συνοχή της Δύσης και του NATO αλλά και θα εξασφάλιζε μια σχετική ελευθερία κινήσεων των ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, προσχώρησε, ολοψύχως πια, στον στόχο της παγκοσμιοποίησης και της ταύτισης του εθνικού συμφέροντος όχι με τα υπολείμματα της multitrack πολιτικής της δεκαετίας του 1980, αλλά με τη νέα αισιοδοξία που δημιουργούσε η αμερικανική ανάκαμψη, η προοπτική της πληροφορικής επανάστασης, η γεωστρατηγική υποχώρηση της πυρηνικής Ρωσίας και τα δομικά προβλήματα της ιαπωνικής οικονομίας. Η αισιοδοξία συνοδεύτηκε από πραγματικές επιτεύξεις. Το δημοσιονομικό έλλειμμα της περιόδου Ρέιγκαν υπερχαλύφτηκε

12. S.F. Cohen, *Failed Crusade. America and the Tragedy of Post-Communist Russia*, W.W. Norton & Company, Νέα Υόρκη 2000.

καθώς η οικονομία, η παραγωγικότητα και οι χρηματιστικές αγορές σημείωναν θεαματική ανάπτυξη.

Η υγεία της αμερικανικής ηγεμονίας στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 φαινόταν να έχει αποκατασταθεί. Αυτή η περίοδος στην οποία συμπίπτουν η πίεση για άνοιγμα των αγορών, ιδίως προς τις χώρες της Ν.Α. Ασίας, η επικράτηση ομοϊδεατών κεντροαριστερών κυβερνήσεων στην Ευρώπη και η κατάρρευση της Ρωσίας, αποτέλεσε το «ιστορικό υλικό» σημείο αναφοράς (με την έννοια που έχει στον ιστορικό υλισμό) για την καθιέρωση και την κατάχρηση του όρου αυτοκρατορία, όπως επίσης και της μυθοποίησης της ηγεμονικής δυνατότητας των ΗΠΑ. Οι σχετικές θεωρίες και απόψεις δεν απέφυγαν τον γνωστό και παλαιό κίνδυνο που διατρέχουν οι κοινωνικοί επιστήμονες: να θεωρητικοποιούν μια ιστορική περίοδο την ώρα που εξαντλείται και αλλάζει. Αρκεί να θυμηθούμε ότι μερικές από τις πιο κατακλυσμικές και καταγγελτικές αριστερές κριτικές στον κεϋνσιανισμό και το κράτος πρόνοιας εμφανίστηκαν την περίοδο που οι ηγετικές κεφαλαιοκρατικές τάξεις άρχισαν την επίθεση κατά αμφοτέρων. Το ίδιο συνέβη με τις μυθοποιητικές αντιλήψεις της αμερικανικής ηγεμονίας που είχαν ως αναφορά τη νεοφιλελεύθερη (την κλιντονική, την κεντροαριστερή ή όπως αλλιώς τη βάφτισαν οι αντίπαλοί της) παγκοσμιοποίηση. Διατυπώνονταν την ώρα που σημαντικές εξελίξεις υπονόμιζαν την αισιοδοξία που είχε βαθμιαία επικρατήσει κατά τη δεκαετία του 1990. Οι σημαντικότερες ήταν: η εγκατάλειψη των υπεραισιόδοξων προσδοκιών από την ψηφιακή οικονομία και η κατρακύλα της χρηματιστηριακής της αξίας· οι αλλεπάλληλες χρηματιστηριακές κρίσεις των χωρών της Ν.Α. Ασίας και της Ρωσίας· η εντεινόμενη απόκλιση στρατηγικών προσανατολισμών μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης μέχρι τις πρόσφατες θεωρητικοποιήσεις των νεοσυντηρητικών¹³ η αργή και σιωπηλή επιστροφή της Ρωσίας καθώς, επίσης, η ταχύτατη ανάπτυξη των δημογραφικών ογκολίθων που λέγονται Κίνα και Ινδία.

Σε αυτό το σκηνικό ήρθε η «τομή Μπους» που ανέτρεψε το προηγούμενο καθεστώς, με κορύφωση τη διεθνή κρίση που προκάλεσε η στρατιωτική επίθεση και κατοχή του Ιράκ χωρίς τη νομιμοποίηση του ΟΗΕ. Η περίοδος Μπους είναι πρόσφατη, σε εξέλιξη

13. Ρ. Κένγκαν, *Παράδεισος και Εξουσία. Η Αμερική και η Ευρώπη στη Νέα Τάξη Πραγμάτων*, μφρ.: Ελένη Αστερίου, Καστανιώτης, Αθήνα 2003.

και μόλις τώρα αρχίζει να γίνεται αντικείμενο επιστημονικής ανάλυσης. Παρότι οι σχετικοί προβληματισμοί υπήρχαν, μαζί με δείγματα μονομερούς πολιτικής, η άνοδος στην εξουσία και η εξέλιξη της αμερικανικής Δεξιάς ανέτρεψε, χωρίς αμφιβολία, τα προηγούμενα δεδομένα δικαιολογώντας πλήρως τον χαρακτηρισμό «τομή». Πράγματι, η συντηρητική κυβέρνηση κινήθηκε αρχικά σε μια λογική μονομέρειας και απομονωτισμού. Μερικές από τις πρώτες της ενέργειες ήταν η αμυντική αντιπυραυλική «ασπίδα», μέτρα οικονομικού προστατευτισμού, η αθέτηση διεθνών υποχρεώσεων, η άρνηση υπογραφής της συνθήκης του Κιότο για το περιβάλλον, κ.ά. Μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 η μονομέρεια συνεχίστηκε αλλά πήρε επιθετικό και «αναθεωρητικό» χαρακτήρα. Το στρατηγικό δόγμα του προληπτικού πολέμου κατά της τρομοκρατίας προβλήθηκε ως πολιτική μετασχηματισμού των συνολικών διεθνών σχέσεων και συμμαχιών. Κύρια επίπτωση, προς το παρόν, είναι η όξυνση της ισλαμιστικής τρομοκρατίας και το «σχίσμα της Δύσης», δηλαδή των σχέσεων των ΗΠΑ με πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Στο οικονομικό επίπεδο, η κυβέρνηση Μπους, με τη μείωση των φόρων και την αύξηση των δαπανών (κυρίως των στρατιωτικών), επανέφερε τις ΗΠΑ στην κατάσταση των ελλειμμάτων. Εδώ και αρκετό καιρό, επιφανείς ειδικοί εκφράζουν φόβους για την σταθερότητα τόσο της αμερικανικής όσο και για της διεθνούς οικονομίας.

4. ΜΕΓΑΛΟΣ ΓΙΑ ΙΣΟΣ, ΜΙΚΡΟΣ ΓΙΑ ΗΓΕΜΟΝΑΣ

Η δραστική αλλαγή «φιλοσοφίας» και πολιτικής που επήλθε με την κυβέρνηση Μπους μετέβαλε εξίσου δραστικά τις διαθέσεις της διεθνούς κοινής γνώμης απέναντι στις ΗΠΑ και άλλαξε τους όρους της συζήτησης για τη νέα διεθνή τάξη. Το στοιχείο της σύγκρουσης εισέβαλε ορμητικά περιορίζοντας την υποτιθέμενη τάση ομογενοποίησης του μεταδιπολικού κόσμου υπό τον αστερισμό του τέλους της Ιστορίας, της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της αναντίστροφτης παγκοσμιοποίησης. Παρόλα αυτά, η επεληθούσα τομή συχνά παραβλέπεται και καλύπτεται, καθόσον ο ρόλος των ΗΠΑ χαρακτηρίζεται, συνειδητά ή εξ αδρανείας, με όρους όπως «ηγεμονία», «παντοκρατορία», «αυτοκρατορία». Η αίσθηση της συνέχειας ή της ασήμαντης διαφοροποίησης των δύο περιόδων στηρίζεται στο «σκληρό δεδομένο» της αμερικανικής ισχύος, είτε

αυτή εκφράζεται με τον έναν είτε με τον άλλο τρόπο. Τόσο, όμως, η επιστημονική όσο και η πολιτική ανάλυση οφείλουν να προσμετρήσουν τη διαφοροποίηση για να συναγάγουν κριτήρια και μεταβλητές, στρατηγικές και δράσεις. Μάλιστα, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την περίπτωση σαν παράδειγμα για το πώς οι αναφορές στην αμερικανική ηγεμονία εντάσσονται συχνά σε διαφορετικούς ή και αντικρουόμενους θεωρητικούς λόγους, οδηγώντας, ενδεχομένως, σε αντιδιαμετρικά συμπεράσματα.

Έτσι, είναι εύκολο να διαπιστώσουμε ότι το θεωρητικό πλαίσιο της «αμερικανικής ηγεμονίας» που έχει ως πραγματολογικό αντικείμενο τη δεκαετία του 1990 και, ιδίως, την περίοδο Κλίντον, στηρίζεται όχι μόνο, ούτε τόσο, στη στρατιωτική ισχύ, αλλά στην έννοια της δομικής ισχύος του κεφαλαίου και την ομογενοποιητική δύναμη ή τον πειθαναγκασμό που άσκησε η «νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση». Αν υπάρχει ηγεμονία, τότε μπορούμε να την ονομάσουμε (νεο)φιλελεύθερη ηγεμονία. Αντίθετα, το θεωρητικό πλαίσιο της δεύτερης εκδοχής που αναφέρεται στην περίοδο Μπους, ιδίως μετά την 11η Σεπτεμβρίου, στηρίζεται στη χομπσιανή αντίληψη της ισχύος, της ηγεμονίας που απορρέει πρωτίστως από τη στρατιωτική-τεχνολογική υπεροπλία. Μπορούμε, με επιφύλαξη, να την ονομάσουμε *χομπσιανή ηγεμονία*, σημειώνοντας ταυτόχρονα την αντιφατικότητα που περικλείει ο όρος.

Θεωρώ ότι οι προηγούμενες απόψεις που υποστηρίζουν είτε το αδιάλειπτο είτε την αποκατάσταση της ηγεμονίας των ΗΠΑ στον μεταδιπολικό κόσμο υπό τη νεοφιλελεύθερη ή τη χομπσιανή εκδοχή, δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Η «νεοφιλελεύθερη» εκδοχή που θεωρητικοποιήθηκε υπό το πρίσμα της «αυτοκρατορίας» έδειξε τα όριά της καθώς το διεθνές τοπίο άλλαξε δραστικά στις αρχές του νέου αιώνα και, ιδίως, μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Φάνηκε πώς οι «εκτός» συστήματος, με λίγα υλικά μέσα, είναι σε θέση να σαμποτάρουν ή να πλήξουν την καρδιά της αυτοκρατορίας προκαλώντας μεγάλης κλίμακας αλλαγές στο διεθνές σκηνικό. Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν δυνατόν, αν δεν όξυνε ήδη υπάρχουσες ή υποβόσκουσες αντιθέσεις και στρατηγικές αποκλίσεις μεταξύ των βασικών παικτών της διεθνούς πολιτικής, αλλά της αμερικανικής κοινωνίας. Αυτό το σύνθετο πλέγμα συγκρούσεων και ανταγωνισμών παραβλέπεται από αυτή την άποψη. Πόσο μάλλον που αυτές οι συγκρούσεις και οι ανταγωνισμοί σημειώνονται σε μια γενικότερη κατάσταση διεύρυνσης των ανισοτήτων πε-

ριθωριοποίησης μεγάλων πληθυσμών, οι οποίες ανατροφοδοτούν την όξυνση. Κοντολογίς, οι εξελίξεις αμφισβήτησαν την ομογενοποιητική δυναμική που διαπνέει την υποτιθέμενη νεοφιλελεύθερη ηγεμονία και ανέδειξαν τη δυσκολία των ΗΠΑ να ανταποκριθούν στα κριτήρια του ηγεμόνα αυτού του είδους.

Από την άλλη, οι αντιστάσεις και οι αποτυχίες που ως τώρα χαρακτηρίζουν την πολιτική ισχύος της κυβέρνησης Μπους, αναδεικνύουν τα όρια της απόπειρας των ΗΠΑ να εγκαταστήσουν μια «χομπσιανή ηγεμονία». Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να υποστηρίξουμε ότι είναι σχεδόν εξ ορισμού αντιφατικό να αποκαλούμε ηγεμονική δύναμη την Αμερική του Μπους της περιόδου 2000-2004. Πρόκειται για μια πολιτική «αναθεωρητική» των υπαρχόντων συσχετισμών και κανόνων, η δυνατότητά της οποίας να αποκαταστήσει μια νέα ηγεμονία θα εξαρτηθεί από το αποτέλεσμα. Προς το παρόν, έχει εκδηλώσει την πρόθεσή της να αναπροσαρμόσει τη διεθνή πολιτική, μεταβάλλοντας την πρόσληψη των αντιθέσεων και των απειλών, όπως επίσης και τις συμμαχίες. Αν μακροημερεύσει η αναθεωρητική προσπάθεια, θα έχει ανοίξει μια περίοδο «ηγεμονικών πολέμων», όπως συνέβη στο μεσοδιάστημα δύο διαφορετικών ηγεμονικών διεθνών τάξεων –χωρίς να σημαίνει ότι αυτή η αντιπαράθεση για την ηγεμονία θα πάρει την κλασική στρατιωτική μορφή. Ως τώρα, πάντως, δεν ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις της ηγεμονίας. Το αντίθετο, μάλιστα. Οι αντιστάσεις και οι αποτυχίες που συναντά η πολιτική ισχύος του Μπους δείχνουν περισσότερο τα όρια της αμερικανικής δύναμης.

Έναντι των δύο αυτών εκδοχών που συμπίπτουν στην υπερεκτίμηση και στη μυθοποίηση της αμερικανικής ηγεμονίας, θεωρώ ακριβέστερη την εικόνα μιας χώρας που είναι πολύ ισχυρή για να δεχτεί ότι είναι ίση με τους «υπόλοιπους», αλλά όχι τόσο ισχυρή ώστε να είναι ηγεμόνας. Με άλλα λόγια, οι ΗΠΑ δεν έχουν τους οικονομικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς πόρους να οργανώσουν μονοπολικά τον κόσμο, αλλά ούτε έχουν αποφασίσει να κάνουν παραχωρήσεις σε μια συνεταιρική πολυμερή και δημοκρατική διαχείριση της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης. Η συμπεριφορά τους καθορίζεται από αυτή την αναποφασιστικότητα, την ασάφεια η οποία δεν συναντάται μόνο στα επιτελεία αλλά, τηρουμένων των αναλογιών και των διαμεσολαβήσεων, διατρέχει το κοινωνικό σώμα.¹⁴

14. Στην ίδια λογική ο M. Mann (*Incoherent Empire*, Verso, Λονδίνο 2003) ανα-

5. ΟΙ ΔΥΟ ΑΝΑΓΩΓΙΣΜΟΙ

Αν οι προηγούμενες κριτικές ευσταθούν, τότε είναι εύκολο να αντιληφθούμε ότι το πρόβλημα των αναλύσεων που υποστηρίζουν δύο προηγούμενες εκδοχές ηγεμονίας, πηγάζουν από δύο διαφορετικούς θεωρητικούς αναγωγισμούς. Η «νεοφιλελεύθερη ηγεμονία» διαπνέεται από τον συνήθη μαρξιστικό «οικονομικό αναγωγισμό» που αποκόπτει τη «λογική της καπιταλιστικής συσσώρευσης» από τις θεσμικές, ιστορικές, και πολιτισμικές πραγματικότητες μέσα στις οποίες είναι ένθετη. Εκπίπτει, έτσι, σε μια απλοϊκή πολιτική ταξική ανάλυση και σύγκρουση: αυτοκρατορία εναντίον πλήθους, κεφάλαιο εναντίον εργασίας, κέντρο εναντίον περιφέρειας. Η πιο δεσμευτική και, γι' αυτό, η πιο εκτεθειμένη στη διάψευση και στον αιφνιδιασμό της αλλαγής πλευράς των ΗΠΑ επί νεότερου Μπους, ήταν ασφαλώς εκείνη των M. Hardt και A. Negri, που έδωσαν μια εξαιρετικά ομογενοποιητική και ομογενοποιούσα εικόνα της σύγχρονης καπιταλιστικής «αυτοκρατορίας». Η «αυτοκρατορία» αποτελεί το σύστημα ελέγχου και κυριαρχίας του παγκόσμιου κεφαλαίου αλλά, ταυτόχρονα, τον ρέοντα χώρο ο οποίος συγκροτείται από την αυτόνομη υποκειμενικότητα του «πλήθους». Η εξουσία σε αυτό το σύστημα δεν έχει τόπο, η «αυτοκρατορία» δεν έχει τη Ρώμη της. Οι ΗΠΑ είναι στοιχείο του συστήματος, όχι κέντρο του, «έχουν κληθεί» να εγγυηθούν τη λειτουργικότητά του όχι στο όνομα των δικών τους εθνικών σκοπιμοτήτων αλλά της «αυτοκρατορίας». Άλλωστε, οι ΗΠΑ είναι προετοιμασμένες γι' αυτόν τον ρόλο δεδομένου ότι, για τους Hardt και A. Negri, η σημερινή παγκοσμιοποίηση αποτελεί την πολιτικο-θεσμική εκδίπλωση σε πλανητικό επίπεδο της εγγενούς λογικής του αμερικανικού συντάγματος και της αμερικανικής ρεπουμπλικανικής παράδοσης.¹⁵

Λύει τις ΗΠΑ του Μπους ως «μη συνεκτική» αυτοκρατορία (incoherent Empire) η οποία έχει διαφορετικό βαθμό στρατιωτικής ισχύος έναντι της πολιτικής, της οικονομικής και της ιδεολογικής. Η απόλυτη υπεροχή στην πρώτη ωθεί τις ΗΠΑ σε έναν «νέο милитарισμό», στη συχνή καταφυγή στη βία στις περιοχές του άμεσου ενδιαφέροντός των, και συγκεκριμένα στον ισλαμικό κόσμο και την βορειο-ανατολική Ασία. Επειδή, όμως, οι ΗΠΑ δεν έχουν τις προϋποθέσεις μιας πραγματικής αυτοκρατορίας αδυνατούν να επιβάλουν πολιτικά βιώσιμες λύσεις μέσω των επεμβάσεων. Έτσι, το κύριο αποτέλεσμα του νέου милитарισμού είναι η αυτοϋπόνομηση της αμερικανικής ισχύος.

15. M. Hardt - A. Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge MA 2000, σ. 360 και σ. 180-182. Για μια φιλοσοφικο-πολιτική κριτική βλ. Ε. Λακλάου, «Εί-

Από την άλλη, πίσω από τη «χομπσιανή ηγεμονία» βρίσκεται ο «κρατικός αναγωγισμός» της λεγόμενης νεορεαλιστικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων, όπως αναπτύχθηκε στο θετικιστικό κλίμα της μεταπολεμικής αμερικανικής Πολιτικής Επιστήμης. «Κρατικός αναγωγισμός» με την έννοια ότι ο επιστημολογικός πυρήνας της είναι ένα διεθνές σύστημα όπου δρουν, αντιπαρατίθενται, συνεργάζονται κράτη τα οποία εννοιολογούνται ως οριοθετημένες οντότητες πολιτικο-στρατηγικής ισχύος που διαπνέονται από μια μονοδιάστατη ορθολογικότητα μεγιστοποίησης ή επιβίωσης. Είναι μια εικόνα εξαιρετικά φτωχή για τις σχέσεις των κρατών μέσα σε μια διεθνή κοινωνία όλο και πιο αλληλεξαρτημένη, για κράτη που διαπλέκονται στενά με την κοινωνία και, επομένως, διαπερνώνται από τις αντιφάσεις της. Η σχέση εθνικού-υπερεθνικού-παγκόσμιου έχει αλλάξει βαθιά και ξεφεύγει από τις θεωρητικές δυνατότητες της νεορεαλιστικής θεωρίας.

6. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι χρειάζονται ορισμένες θεωρητικές και αναλυτικές αποσαφηνίσεις για τις προϋποθέσεις που επιτρέπουν την άσκηση ηγεμονίας στη διεθνή σκηνή. Μόνον, έτσι, θα περιοριστεί το συγκυριακό στοιχείο στις εκτιμήσεις για τη θέση των ΗΠΑ στον σύγχρονο κόσμο που, όπως είδαμε, κυμαίνονται ανάλογα με τον βαθμό «υγείας» κυρίως της αμερικάνικης οικονομίας. Πιστεύω ότι η κριτική θεωρία των διεθνών σχέσεων στη γκραμσιανή εκδοχή που επεξεργάστηκε ο Robert W. Cox, και η ρεαλιστική προσέγγιση του Robert Gilpin στην πολιτική οικονομία των διεθνών σχέσεων, ιδίως της περιόδου που διατρέξαμε, προσφέρουν το ικανοποιητικότερο θεωρητικό-αναλυτικό πλαίσιο για το θέμα μας. Η ιστορική αναφορά τους είναι τα δύο παραδείγματα διεθνούς ηγεμονίας του σύγχρονου κόσμου: η Pax Britannica και η Pax Americana. Το σημαντικότερο πλεονέκτημά τους είναι η πολυπρισματική προσέγγιση, η σύμπλεξη πολιτικής και οικονομίας, η ο-

ναι δυνατόν να εξηγηθούν οι κοινωνικοί αγώνες εμμενώς;», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 82, Ιούνιος 2003. Για τις κριτικές που δέχτηκε από τη μεριά της αγγλοσαξονικής ριζοσπαστικής Αριστεράς, βλ. G. Balakrishnan (επιμ.), *Debating Empire*, Verso, Λονδίνο 2003.

ποία στον Robert W. Cox εννοιολογείται από τους ιστορικούς τρόπους αλληλεπίδρασης των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, μορφών κράτους και διεθνούς τάξης.¹⁶ Έχοντας αυτό ως θεωρητικό-αναλυτικό πλαίσιο αναφοράς, επιχειρώ, στη συνέχεια, να εξάγω, εν είδει πορίσμάτων, ένα πλέγμα χρήσιμων και συμβατών μεταξύ τους αναλυτικών κριτηρίων για τις βασικές προϋποθέσεις της ηγεμονίας. Τα πορίσματα ταξινομούνται σε τρία σύνολα που αφορούν την ίδια την ηγεμονία, την οικονομική ισχύ και την αλληλεξάρτηση εθνικών δομών και διεθνούς τάξης.

Καταρχάς, για την ίδια την έννοια της ηγεμονίας. Εκ των ων ουκ άνευ χαρακτηριστικό της ηγεμονικής κατάστασης είναι ένας ορισμένος βαθμός συναίνεσης των «βασικών παικτών» αλλά και των «αδύναμων», μαζί με την εξασφάλιση επαρκούς λειτουργικότητας του όλου συστήματος. Ηγεμονία υπάρχει όταν «το κυρίαρχο κράτος δημιουργεί μια τάξη που στηρίζεται σε ευρεία ιδεολογική συναίνεση, λειτουργεί σύμφωνα με γενικές αρχές οι οποίες, στην πραγματικότητα, εγγυώνται τη συνέχιση της υπεροχής του, ενδεχομένως μαζί και άλλων ισχυρών κρατών, όπως επίσης και των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων, αλλά ταυτόχρονα προσφέρει έναν βαθμό ή μια προοπτική ικανοποίησης και στους λιγότερο δυνατούς».¹⁷ Χωρίς αυτά δεν υπάρχει ηγεμονία αλλά απλή επιβολή με όρους ισχύος σε έναν κόσμο χωρίς ηγεμονική δύναμη. Η συζήτηση για την ηγεμονική ή μη θέση των ΗΠΑ έχει νόημα μόνο υπό αυτό το θεωρητικό πρίσμα: διαφορετικά συζητάμε το αυτονόητο: ότι, δηλαδή, οι ΗΠΑ είναι και, κατά πάσα πιθανότητα, θα είναι στο ορατό μέλλον, το ισχυρότερο κράτος, ότι έχουν και θα έχουν πρωταρχικό ρόλο στη διεθνή σκηνή ή, με άλλα λόγια, ότι είναι το «απαραιτήτο κράτος», σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό της Μ. Ολμπράιτ, πρώην υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ.

Ουσιαστικές παράμετροι της συναίνεσης και της λειτουργικότητας είναι η γενική, έστω, συμφωνία για τις κοινές απειλές που αντιμετωπίζουν τα κράτη και η διεθνής τάξη, όπως, επίσης, και η πεποίθησή τους ότι ο ηγεμόνας έχει επαρκείς δυνάμεις και θέληση να οργανώσει την «άμυνα» του συνόλου έναντι αυτών. Για να α-

16. R.W. Cox, *Production, Power and World Order. Social Forces in the making of History*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1987. R.W. Cox (with Sinclair T.J.), *Approaches to World Orders*, Cambridge University Press, Cambridge 1996. R. Gilpin, *ό.π.*, 1995 και 2000.

17. R.W. Cox, *Production, Power and World Order*, *ό.π.*, σ. 7.

νταποκριθεί στον ρόλο, ο ηγεμόνας πρέπει να έχει επεξεργαστεί μια πειστική σύνθεση του γενικού συμφέροντος με το εθνικό του συμφέρον, γεγονός που απαιτεί «θυσίες» εκ μέρους του. Κατά τους θεωρητικούς της ηγεμονικής σταθερότητας,¹⁸ η ανάγκη θυσιών οδηγεί μοιραία στην υπόσκαψη της ισχύος του ηγεμόνα. Δεν χρειάζεται να υιοθετήσουμε τη θέση, αλλά για να μη συμβεί αυτό, ο ηγεμόνας πρέπει να πετύχει μια πολύ λεπτή ισορροπία μεταξύ των απαραίτητων για τη λειτουργία της διεθνούς τάξης «θυσιών» και της διατήρησης της σχετικής ισχύος του έναντι των παλαιών και των ενδεχόμενων νέων παικτών του συστήματος.

Το δεύτερο αναλυτικό σύνολο αφορά στην οικονομική ισχύ. «*Η ηγεμονική τάξη διαχωρίζει τόσο στο εσωτερικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο την οικονομία από την πολιτική. Τα πολιτικά θεμέλια της ηγεμονικής οικονομικής τάξης θεωρούνται τόσο δεδομένα ώστε πρακτικά αγνοούνται*».¹⁹ Η πρόταση αυτή δεν ικανοποιείται επειδή απλώς ένα οικονομικό σύστημα, εν προκειμένω ο καπιταλισμός, είναι «το μόνο παιχνίδι στην πόλη». Χρειάζεται να υπάρχει σχετικά σταθερός συσχετισμός οικονομικής δύναμης μεταξύ του/ων ηγεμόνα/ων και των υπόλοιπων κρατών, σχετικά σταθερή απόσταση οικονομικής ισχύος. Διαφορετικά, το ενιαίο οικονομικό σύστημα δεν εμποδίζει την ανάπτυξη οικονομικών ανταγωνισμών που, με τη σειρά τους, «πολιτικοποιούν» έντονα την οικονομία, όπως συνέβη στη δύση τόσο της Pax Britannica όσο και της Pax Americana. Γι' αυτό μπορούμε να προσθέσουμε άλλη μία αναλυτική πρόταση. Σε περιόδους μεγάλων οικονομικών-κοινωνικών μετασχηματισμών είναι πολύ πιθανότερο να κλονιστούν ή να μην μπορούν να σταθεροποιηθούν ηγεμονικές τάξεις. Η άνιση ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, η διαφορετική δυναμική των παραγωγικών τομέων και κλάδων, οι μεταβολές στη γεωγραφία της ανάπτυξης, οι νέες τεχνολογίες, μπορούν να μεταβάλουν απότομα τους συσχετισμούς οικονομικής δύναμης τόσο μεταξύ των εθνικών κοινωνικών τάξεων, όσο και μεταξύ των εθνικών κρατών. Οι μεταβολές των δομών ισχύος μπορεί να αυτοτροφοδοτούνται. Π.χ., προκαλώντας την ανάγκη αναδιαπραγμάτευσης των «διεθνών καθεστώτων»²⁰ που δεν ανταποκρίνονται πλέον στους νέους

18. R.O. Keohane, *After Hegemony*, ό.π.

19. Στο ίδιο, σ. 150.

20. Για τη σημασία των «διεθνών καθεστώτων» στην εποχή της πυκνής αλληλεξάρτησης, βλ. J. Nye, *Το παράδοξο της αμερικανικής δύναμης*, μτφρ.: Ι. Παπαστά-

συσχετισμούς, δίνουν την ευκαιρία να παρουσιαστούν νέοι «παίκτες» και νέες συμμαχίες. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι ο αυξανόμενο ενεργός ρόλος της Κίνας, της Ινδίας, της Νότιας Αφρικής και της Βραζιλίας στις διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ στο Κανκούν του Μεξικού το 2003.

Το τρίτο αναλυτικό σύνολο αναφέρεται στη σχέση και στην αλληλεπίδραση των εσωτερικών δομών των κρατών και της διεθνούς τάξης. Ανεξαρτήτως ειδικής επιστημονικής προσέγγισης, υπάρχει ευρεία συναίνεση στην διαπίστωση ότι η πυκνή αλληλεξάρτηση στον σημερινό κόσμο καθιστά πολύ πιο άμεση και βαρύνουσα την επίδραση της εσωτερικής πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης των κρατών στην εξωτερική πολιτική ή, γενικότερα, στη θέση τους στη διεθνή σκηνή. Και αντιστρόφως, η διεθνής θέση της χώρας επιδρά άμεσα στις εθνικές κοινωνικές δομές, στις ταξικές συμμαχίες και στους θεσμούς. Οι θεωρητικές και αναλυτικές μεταβλητές που χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν αυτή την αλληλεπίδραση διαφέρουν ανάλογα με τις «σχολές». Όποιο, όμως, και να είναι το πλαίσιο, ειδικά για τον ηγεμόνα, πρέπει να περιλαμβάνει δύο μεταβλητές. Πρώτη, η σχετική συναίνεση (έστω σε επίπεδο ελίτ) για τη στρατηγική της χώρας στη διεθνή σκηνή ώστε να μην σημειώνονται απότομες μεταπτώσεις. Δεύτερη, η υπεροχή των κοινωνικών δυνάμεων και των αντιλήψεων που υποστηρίζουν τον εξωστρεφή ρόλο του Ηγεμόνα σαν οργανωτή του διεθνούς συστήματος. Στις συγκεκριμένες συνθήκες, αυτό σημαίνει ότι στις ΗΠΑ πρέπει να υπερέχουν σταθερά οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που είναι εναντίον τόσο του οικονομικού προστατευτισμού όσο και του πολιτικού απομονωτισμού. Πέραν αυτών, θα πρέπει, όμως, να προσθέσουμε μια επιπλέον μεταβλητή που αφορά σε όλους τους σημαντικούς παράγοντες του διεθνούς συστήματος. Οι εντάσεις και οι αποκλίσεις που παρουσιάστηκαν μεταξύ των τριών μεγάλων οικονομιών του κόσμου από τη δεκαετία του 1970 και ύστερα, η αδυναμία τους να συντονίσουν τις εθνικές οικονομικές πολιτικές ώστε να αναδιοργανώσουν την παγκόσμια οικονομία σε συνεργατικές μορφές, οφείλονται, σε μεγάλο βαθμό, στα διαφορετικά μοντέλα καπιταλισμού που προεβέβαιαν. Δηλαδή, στις διαφορετικές δομές συσσώρευσης, κοινωνικές συμμαχίες και μορφές πολιτικής

ρύθμισης που αρθρώνουν τον εθνικό καπιταλισμό καθεμιάς. Η διαφορετικότητα έχει αναλυθεί πολλαπλά για τις ΗΠΑ, την Ιαπωνία και την Ευρώπη/Γερμανία. Είναι προφανές ότι οι νέοι «παίκτες» που μπαίνουν, όλο και πιο δυναμικά, στο παιχνίδι, όπως η Κίνα, η Ινδία, η Βραζιλία, κάνουν ακόμη πιο σύνθετη την εικόνα. Εξαιτίας αυτών των διαφορών, η επίδραση της διεθνούς αλληλεξάρτησης και της παγκοσμιοποίησης στις εσωτερικές δομές των μεγάλων χωρών ποικίλουν αισθητά. Και αντιστρόφως, οι προσανατολισμοί και οι στρατηγικές που πηγάζουν από τις εσωτερικές δομές οδηγούν σε αποκλίνουσες αντιλήψεις για τη διεθνή τάξη.

Θεωρώ ότι αυτά τα πορίσματα που αποκτούν συνοχή και βάρος μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο εξήχθησαν, ενισχύουν την εκτίμηση για την προβληματικότητα της θέσης των ΗΠΑ στη μεταδιπολική δομή ισχύος. Συνόψισα την προβληματικότητα με τη γνωστή διατύπωση «μεγάλος για να είναι ίσος, όχι τόσο μεγάλος για να γίνει ηγεμόνας». Από εδώ πηγάζουν οι φόβοι ότι έχουμε εισέλθει σε μια σκοτεινή διεθνή περίοδο. Για να την αποφύγουμε ή για να τη διανύσουμε με τις λιγότερες δυνατές απώλειες χρειάζεται να την κατανοήσουμε καλύτερα. Προς τούτο έχουμε ανάγκη μια πιο ολιστική και πολυεδρική προσέγγιση των εξελισσόμενων παγκόσμιων διεργασιών. Άρα, μια στενότερη διασύνδεση των επισημονικών πεδίων της πολιτικής θεωρίας και κοινωνιολογίας, της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, των διεθνών σχέσεων. Κάτι που ήδη γίνεται αλλά χρειάζεται να γίνει περισσότερο μετά την εντυπωσιακή παγκοσμιοποίηση της πολιτικής που επήλθε με την κρίση του Ιράκ.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Γ., *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, Πόλις, Αθήνα 2003.
BULL, H., *Η άναρχη κοινωνία*, μτφρ.: Η. Στρούκου, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2001.
Economist The, Survey: America's World Role, 29 Ιουνίου-5 Ιουλίου 2002.
Economist The, Survey: America, a Nation Apart, 6 Νοεμβρίου 2003.
GILL, ST. (επιμ.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

- GRAMSCI, A., *I Quaderni del carcere*, Einaudi, Μιλάνο 1975.
- HELD, D. - MCGREW, A. (επιμ.), *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Cambridge 2000.
- HOBBSBAWM, E., *Στους ορίζοντες του 21ου αιώνα*, μτφρ.: Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 2000.
- HOBSON, J.M., «The “second wave” of Weberian Historical Sociology. The Historical Sociology of the State and the State of Historical Sociology in the International Relations», *Review of International Political Economy*, τόμ. 5, τχ. 2, Καλοκαίρι 1998.
- Limes*, I popoli di Seattle, τχ. 3, 2001.
- JOHNSON, CH., *The Sorrows of Empire*, Verso, Λονδίνο 2004.
- ΚΡΟΥΓΚΜΑΝ, Π., *Η εποχή των μειωμένων προσδοκιών*, μτφρ.: Α. Δ. Παπαγιαννίδης, Πόλις, Αθήνα 1995.
- ΚΡΟΥΓΚΜΑΝ, Π., *Η μεγάλη κάμψη. Η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*, μτφρ.: Γ. Η. Σπανός, Καστανιώτης, Αθήνα 2000.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Π., *Το γεγονός. Βαναυσότητα, πόλεμος και πολιτική μετά την 11η Σεπτεμβρίου*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- PARBONI, R., *Il conflitto economico mondiale*, Etas Libri, Μιλάνο 1984.
- STRANGE, SUSAN, *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- TONT, E., *Μετά την αυτοκρατορία*, μτφρ.: Ν. Βουλέλης, Κριτική, Αθήνα 2003.
- WALLERSTEIN, I., *The Decline of American Power*, The New Press, Νέα Υόρκη 2003.

Το αφιέρωμα «Πόλεμος, ηγεμονία και πολιτική» θα ολοκληρωθεί στο επόμενο τεύχος.